

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ – 50 ГОДИНА КАСНИЈЕ: ЈЕДНА ПРЕТПОСТАВКА ЗА РАЗБОР И НАУЧНО ОДРЕЂЕЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ УЧЕШЋА

Други светски рат је поновљена оружана борба Немачке са западноевропским земљама, Русијом и Америком. Догађао се као дуготрајни оружани сукоб (1939–1945) између фашистичких освајача – Немачке, Италије, Јапана – и, наспрам одбраном наведених на свестрано савезништво демократских земаља Запада и комунистичког Совјетског Савеза (велесиле на темељима Русије). Са исхода на бојиштима изницала је одсудна одлука о премоћи у свету, на концу победникова ратничка и уједно идеолошка превласт као обезбеђен услов за учешће у предвођењу човечанства. У Европи, по средишту побеђене и подељене Немачке, начињена је граница између Запада (света капитализма) и Истока (низа држава с комунистима на власти).

Брз развој победилаца услед несложивости у прохтевима и предвиђањима између западњачког либерализма и совјетског комунизма, иначе, за рата уздржано, њихово супарништво претвара у доста жестоко непријатељство (гневно објављено на Западу, 1946. године). Започело је надметање, често је речено, између Запада и Истока, потом названо хладни рат, и највећма обележено сукобљавањем Сједињених Америчких Држава (стуба Северноатлантског пакта, званично потписаног 4. априла 1949) и Совјетског Савеза (ствараоца Варшавског пакта, закљученог 4. маја 1955). Издржавање дуготрајне напрегнутости, нарочито тешке за Совјетски Савез, одвише оптерећеног издацима за војску и наоружање, раскинуто је, чини се до краја, устаничким пробојем (9. новембра 1989) милиона Немаца кроз Берлински зид, са источне границе у западни предео подељене немачке престонице. Одмах затим вође Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза објављују (при сусрету на острву Малти, 2. и 3. децембра 1989) да је хладни рат завршен, рекли су, без победника. Изрека је овлаш утешна за совјетску страну а нимало застор њеног губитка, биће и навелико предзначеног, чим се прогласи (3. октобра 1990) уједињење источне (комунистичке) Немачке са западном (капиталистичком) Немачком, улазак под њену државну сувереност са унутарњом свеважношћу вишестраначке политике на темељу приватне својине.

Губитак својства суперсиле се и сломом указао кад је (5. септембра 1991) Совјетски Савез преименован у Савез Суверених Држава (после, независних држава). У ствари, укидањем назива Совјетски Савез (постојећег од 30. децембра 1922) и доношењем одлуке о самораспуштању Ко-

мунистичке партије Совјетског Савеза (24. августа 1991) званично пре-стаје да постоји поредак коминистичког социјализма у средњој и источној Европи (рачунајући да је зачет руском Октобарском револуцијом 1917. године, после ширен и целовито створен по обличју совјетске државе и њеним моћима скупно одржаван).

Напоследку (1995), у свету врхуне велика тројица (уобичајени назив за најмоћније замље): Сједињене Америчке Државе, Јапан и Немачка, а завршетком Другог светског рата (1945) то бејаху Сједињене Америчке Државе, Велика Британија и Совјетски Савез.

Отуд је питање: каквим се представља Други светски рат педесет година после његовог стварног окончања; нису ли обнова немачког јединства и огромно смањење руске моћи две чињенице, по значењу у човечанству, саврњиве са најглавнијим исходима оба светска рата; другим речима, јесу ли потоња збивања више преокренула антифашистичку победу у Другом светском рату него што је овај рат био сатро, уклонио или преиначио одлуке и творевине саздане на победи у Првом светском рату. Одиста, учинком и значењем, спонама и затегама, испуњава ли Други светски рат, историјски, читав 20. век?

Југославија је везана за сва три кључна зглоба те једновековне део-нице. Произишла из Првог светског рата, превасходно ослободилачким бораштвом Србије омогућена је да уједини све Србе, Хрвате и Словенце на подлози затечене државности Србије и Црне Горе. Војнички оборена од фашистичких освајача у Другом светском рату, обнављала се устанничким војевањем ослободилачких снага Српства, првенствено. Најзад, пострадала од осветништва држава поражених у Другом светском рату, смањила се на федерацију Србије и Црне Горе, непријатељи су разбили 70-годишњу једнодржавну уједињеност целокупног Српства. Главни исход се обележио, наиме: први пут – победом грађанског либерализма и отварањем прилике за демократско друштво; други пут – национализмом југословенске прозивке и завођењем једнопартијске комунистичке власти; трећи пут – сарадничким подлегањем комунистичког национализма разорној освети Немачке, Аустрије и Ватикана.

Југославија је, увелико, огледиште развоја Европе у 20. веку; у три маха, свако европски опсежно догађање или постојаност имали су од Југославије учешће или овуд наслон. Са такве узајамности историјска наука прави окосницу поузданих сазнања о чињеницама и суштини Југославије.

И биће свакако да будуће изучавање Југославије порекне доста тврдњи доскорашње, зване марксистичке историје. Обеснажиће се мноштво списа о Југославији кад се 70-годишње њено постојање и развој опсегну и сажму, на пример, следећом истином: Србија и Црна Гора и целокупно Српство су безусловни држаоци Југославије; Хрватска је хтела да буде услован саставак Југославије, прво нашав у њој међународно признато окриље за сопствено управно уоквирење, па у два маха да је напушта, први пут непосредним учинком освајача Југославије, а други пут навођена од истог спољашњег рушиоца Југославије; Словенија је нашла

у Југославији околност за своје управно уоквирење и појаву као национална област, избавила се испод нацизма благодарећи својем залагању и пресудној ослободилачкој улози целокупног Српства, најзад, откинула се од Југославије преобративши сопствени комунистички национализам у католички национализам малограђанства.

А посебно, посматрана у времену Другог светског рата, можда ће Југославија исказати друкчију од засад познате размеђености, у њој, супротстављених настојања, одсудно, родољубља и издаје. Неизбежно, припадше разбору најпре да разбистри појмове, почев од грешности у издаји и поштења родољубља и даље низом до вештости у комунистичкој изреци братства и јединства. Једноставно, унапред је могуће да се назначе предстојећи послови историјске науке, али је одједаред непредвидљиво што ће све обухватити разбор да би се истински одредила историјска важност југословенског учешћа у Другом светском рату.

Овај уводни приступ разложиће се предлогом теза могућих тематских саставака целог предмета, по следећем.

I

1. Други светски рат – поновљена оружана борба Немачке са западноевропским земљама, Русијом и Америком.

2. Други светски рат – дуготрајан оружани сукоб између фашистичких освајача – Немачке, Италије, Јапана – и, наспрам, одбраном наведених на свестрано савезништво демократских земаља Запада и комунистичког Совјетског Савеза.

3. Други светски рат – фашизам и религије (с нарочитим освртом на одзиве и учинке врло садејствујуће Римокатоличке цркве, привученог ислама и намученог православља у Југославији).

4. Други светски рат – затечено стање степена слоге и омера неслагања у вишенационалном друштву за претходних двадесет година унутар управно мењане Краљевине Југославије.

5. Други светски рат – немачко-италијанско освојење (1941) земљишта и богатства Југославије; краткотрајан отпор војске и државе.

6. Други светски рат – фашистички раскид Југославије, државе произишле крајем Првог светског рата из победе над потученом и скрхаваном Аустро-Угарском.

7. Окупација фашистичком најездом, силом и принудом подељеног пространства Југославије (1941–1945): укупно, војне снаге; управне области и власти; органи руковођења производњом, прометом и саобраћајем; средства и начини принуђивања становништва освојене земље.

8. Фашистичкој окупацији подобне колаборационистичке управе у раздвојеним покрајинама Југославије.

9. Колаборационистички режими између окупаторових власти и поробљеног становништва.

10. Јавна друштвеност у окупираним покрајинама под надзором колаборационистичких режима: фашистичким освајачима потребно свакодневно обавештавање грађанства, уз једнако подложно им деловање у оквирима просвете, науке и уметности, све помоћу новина, радија, филма, књиге, разноврсних предавања.

11. Страдање фашистичком најездом растргнутих грађанских странака, по отпацима истиснутих у безмерје предстојећих непријатељстава и следствених догађања на просторима Југославије.

12. Поједине личности, од раније шире познате у јаности, с властитим опредељењима и деловањем: уз окупаторе, или, насупрот, у строју антифашистичких бораца.

13. Намах започет немачки нацистички и хрватско-муслимански усташки геноцид (злочин убијања мноштва људи) над српским народом као страховит узрок одсудне самоодбране Српства.

II

14. Други светски рат и законита непрекидност (континуитет) Краљевине Југославије

15. Предвиђање избегле владе о обнови Краљевине Југославије, једно време важило је – у обличју доратном, а средином рата усвојено, да се она уреди као федеративна држава Срба, Хрвата и Словенаца.

16. Монархистички покрет (четници у отаџбини), с надлежном владом у избеглиштву, политичка и војна снага под знамењем неугашене међународне озакоњености Краљевине Југославије.

III

17. Други светски рат – општа родољубивост становиштва Југославије, духовни извор борачког отпора фашистичкој окупацији и морална суштина истрајног ослободилаштва.

18. Комунистичка партија Југославије – органски саставак Комунистичке интернационале а првоборац противокупаторског отпора у отаџбини.

19. Утицај политике и ратовања Совјетског Савеза на стратегију Комунистичке партије Југославије.

20. Опредељеношћу за Југославију и исказивањем родољубља, кроз антифашизам, заогрнута тежња комуниста за политичком превлашћу у националоном друштву.

21. Комунистичка партија творац и предвођилац Народноослободилачке војске Југославије (партизани), стваралац и предводник Народноослободилачког покрета, с циљем задобијања победе на ратишту као предуслова за њену послератну владавину у федеративној републици југословенској.

22. Оружани устанак (1941) као почетни облик четворогодишњег ослободилачког рата против окупаторских армија и колаборационистичких војних снага.

23. Тринаестојулски устанак Црне Горе (1941): силовит свенародни удар на италијанску војску; прво земаљско (у једној крајини) прокинуће настора фашистичке окупације у поробљеним земљама европским; догађај етички и епски савњив с износом правде у највећим ослободилачким биткама за Другог светског рата.

24. Оружано борење против окупационих војски и власти у свим покрајинама Југославије, посебно у Србији и Црној Гори (можда, и такозване „лијеве грешке“).

25. Кроз ратовање у Србији, Црној Гори, у Херцеговини и српским областима Босне и Хрватске, дозивање историјски памћеног народног ослободилаштва (традиције) за потребу непосредног предвођења борачког људства.

26. Народноослободилачка војска Југославије (партизани): устаничка творевина; самостална борачка снага против окупаторских војски и колаборациониста; целовита, непрестано у стратегијској офанзиви на издвојеном ратишту сред југоистока Европе; ту, најзад, једини задобитник побједе; дакле, и појавом и улогом чинилац међу војскама Антифашистичке коалиције.

IV

27. Други светски рат – нужда и потребе ратовања против устаничких ослободилаца југословенских, неизбежно предмет стратегијских процена и многих појединачних одлука у Врховним командама окупационих војски, немачке, италијанске, бугарске и мађарске.

28. Мере и износи све везаности војски Немачке, Италије и Мађарске на ратишту Југославије као одузето од укупних количина њихових трупа на фронту против Совјетског Савеза, доцније и против англоамеричких армија у Италији, напослетку, и у западној Европи.

29. Немоћ окупационих војски на југословенском ратишту – заједно с оружаним снагама колаборационистичким – да нарочито спреманим и на појединим подручјима осветнички крваво извођеним офанзивним операцијама против Народноослободилачке војске измене сопствен положај, укупно, находећи се у стратегијској дефанзиви.

30. Учешће колаборационистичке војске хрватско-муслиманских усташа и домобрана, заједно с италијанским и немачким трупама, у бодовима и ратним операцијама против Народноослободилачке војске.

31. Једном покушај врховног команданта Народноослободилачке војске да извесну оперативну команду немачких трупа придобије за ненападање, па утолико усмери главнину партизана на четнике, с намером, уједно, да партизани дочекају оружаним отпором англоамеричке војне снаге у случају њихова искрцавања на далматинско-црногорску обалу Јадрана.

V

32. Други светски рат – четници између краљевске владе у избеглиштву и окупационих војски као уништитеља стварне власти југословенске државе.

33. Сви оружани напади четника (ма и препад неки) на италијанске, немачке и бугарске војне јединице и на албанска фашистичка одељења; исто и четничка оштећења окупаторима потребних колских путева, мостова, радионица, разних постројења; такође, и све људске жртве четника од окупаторове одмазде (немачке, италијанске, бугарске, мађарске, албанске квислиншке).

34. Сви оружани сукоби четника, при одбрани сопствених крајева у Хрватској, Босни и Херцеговини, с колаборационистичком војском хрватско-муслиманских усташа и домобрана; такође, и сви губици људства четника у тим окршајима.

35. Оружана борба, управо грађански рат (уз вршење терористичке освете), између четника и партизана као два супротстављена покрета у различитој намерености за обновљеном Југославијом.

36. Сви напади партизана само на четнике, односно, сви самостални напади четника на партизана; утолико, и обострани губици у људству.

37. Сви бојеви и ратне операције у којим су четници заједно с италијанским дивизијама, немачким трупама и бугарским одељењима, нападали Народноослободилачку војску (партизана); и сви губици у људству које су четници, при том, нанели партизанима.

38. Сви случајеви, на бојиштима местимично, кад су четници садејствовали усташама ради сузбијања партизана.

VI

39. Други светски рат – остварено сједињавање антифашистичког отпора и револуционарне радње у појави и подухвату југословенског Народноослободилачког покрета.

40. Улогом Народноослободилачког покрета, у подручјима ослобођеним испод окупатора и брањеним ратовањем Народноослободилачке војске, устаничко заснивање, подизање и потпуно уобличиће шесточлане федерације југословенске, државе супротне доратном обличју и поретку Краљевине Југославије.

41. Власт и делатности у ослобођеним подручјима као удовољивање насушној потреби Народноослободилачке војске, и, уједно, борачко издизање револуционарно јављане федеративне државе.

42. Коришћење књижевних написа, ликовних радова и музичких напева у подухвату Народноослободилачког покрета, дакле, штампе, редовне просвете, уметности и разноврсних јавних приредби.

43. Политичко саглашавање и војно садејство југословенског Народноослободилачког покрета с организацијама и оружаним снагама антифашистичке борбе у Албанији, Грчкој и Бугарској.

VII

44. Други светски рат – Југославија у стратегијским предвиђањима и одлукама велесила у Антифашистичкој коалицији.

45. Четнички покрет у британско-америчком предвиђању и поступању у стварима обнављања политичке власти и друштвеног поретка Краљевине Југославије.

46. Британско-америчко бомбардовање насеља, мостова, фабрика и војних упоришта у местима и дуж путева на окупираном подручју у Југославији; при том, жртве становништва и страдање богатства земље.

47. Британско преглабање дуготрајног подржавања четника у потпомагање партизана.

48. Услови и нагодбе, пут и начин преношења међународног признања Краљевине Југославије на устаништвом успостављену федеративну републику југословенску.

VIII

49. Други светски рат – становништво Југославије (изучено према начелима социолошким и по правилима демографије): опсег подређености окупаторима, нарочито људства у фабрикама, рудницима и на жељезници; служење под колаборационистичким управама; учешће у оружаним снагама колаборациониста; одвојено, учешће у јединицама четника (званим Југословенска војска у отаџбини); насупрот свима, учешће у Народноослободилачкој војсци (партизани).

50. Други светски рат – целокупан војни удео и допринос ослободилаца окупиране Југославије у свеколиком сламању фашистичких освајача у Европи.

51. Други светски рат – укупне жртве Југославије: губици људства, блага народног и државне имовине.

52. Окупаторови и колаборационистички затвори и логори, све мучилишта југословенских родољуба; икад ли да се тачно утврди укупан број сламаних људи у тим тамницама, посебно којекуда уморених и на стратиштима у множинама побијених Југословена (свакако, и кажњавање ратних злочина).

53. Истрајношћу и јунаштвом задобијена коначна победа Народноослободилачке војске напрасито окрвављена партизанским бесудним убиством мноштва заробљених војника и официра, припадника разних ко-

лаборационистичких формација, као и четничких јединица; такав поступак је већма проста освета дугим ратовањем напаћених партизана, или, уобичајено, револуционарно затирање свладаних противника.

IX

54. По исходима Другог светског рата – намерености у Европи: прохтеви и напони велесила победница, држава Запада и на истоку Совјетског Савеза; морања поражених земаља фашистичког тоталитаризма; између и околу, могућности малих народа.

55. Критичко упоређење – с погледом у послератно доба – одредбе краљевске владе о васпостављању Југославије као вишестраначки парламентарне федерације Срба, Хрвата и Словенаца и, наспрам, комунистичке замисли (помоћу партизана обезбеђиване) о Југославији, с једнопартијским парламентом, као заједници истих народа у федерацији историјских покрајина (двапут већег броја).

56. По учинку Народноослободилачког покрета послератно настављање битне тежње Комунистичке партије, наиме: величање нације и према њеним особинама и потребама условљавање управног састава и трајности Југославије.

57. У Народноослободилачком покрету организацијски начињен приступ послератном комунистичком прављењу политичких нација.

58. Раскидна противречност у бићу Комунистичке партије због потребности јој Југославије а, при том, њене препуњености нагоном властодрштва превасходно у нацији.

59. За рата одрешито наношена комунистичка обузетост нацијом као предзначење поратног што скривеног а колико отвореног и временом све упоритијег разглабања првобитног, веома стегнутог склопа шесточлане федерације Југославије; заиста, је ли овим, већ при њену саздању, федеративној републици уцепљена клица разорства.

X

60. Југославија, истински, држава у којој је уједињено читаво Српство.

61. Југославија, човечански, плодносно окружје за напредан национални развитак Хрвата, Словенаца, Македонаца.

62. Југославија, историјски, површна пролазност, или, народносно омогућива – далекосежна оствареност?

VLADO STRUGAR

WORLD WAR TWO – FIFTY YEARS LATER
A HYPOTHESIS FOR THE SCIENTIFIC DEFINITION OF
YUGOSLAVIA'S PART IN THE WAR

Summary

The work analyzes the main unresolved problems which the Second World War, as the main event of 20th century, left in its wake and which still effect the entire international community.

An analysis of changes which took place in the postwar period shows how the conflict which characterized the war was extended in altered form through the Cold War and the gathering of countries around military blocs in the West and the East. This process, followed by recurrent crises, continued until the Berlin Wall was brought down (9 November, 1989), and an official declaration was issued by the Soviet and American leaders in Malta (2 and 3 December, 1990) that the Cold War had ended.

Following the review of the main events a number of theses and suggestions for the further study of the Second World War are presented. They contain a wide range of views, opinions and statements for the future examination and scientific assessment of Yugoslavia's part in global socioeconomic, political, military, intellectual and cultural developments during and after the war.

